

מהו השחין בלשון חז"ל

מיני השחין

נגע ה'שחין' הנוכח במקרא פעמים אחדות ולזיהוי מונח זה הוצעו אפשרויות אחדות, למשל דבר, אבעבועות שחורות ולאחרונה אף גחלת (אנתרקס).¹ אולם דומה שאין השחין המקראי מתאר במדויק מחלה ספציפית, אלא הוא מוהוה מונח רחב כדרמטולוגיה, המכוון לכלל הנגעים הדלקתיים שמתפתחים בעור; יש 'שחין רע' (דברים כח לה; איוב כ ז), שלעיתים סכנתו גדולה (ישעיה לח כא; מ"ב כ ז) ומן הסתם יש גם שחין 'קל'. יש גם שחין אנמי המאפיין למשל את מצויים (דברים כח כז).² גם בספרות חז"ל מוהוה השחין שם קיצוצי למיני נגעים שונים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במאמר הבא:

"תניא: אמר רבי יוסי: שח לי זקן אחד מאנשי ירושלים: עשרים וארבעה מוכי שחין הן... ובעלי ראתן קשה מכולן".³

אולם ה"שחין" סתם, משמש בספרות חז"ל מונח להתיאור מחלת ה"לפודה" (lepra); מחלת הנסן) הידועה כימינו כטעות בשם צרעת. כטרם נוכיח את הדברים, נזכיר שגם זיהויה המוחלט של הצרעת המקראית, וזו המתוארת במסכת נגעים אינה ברור.⁴ מכל מקום, מוסכם על רוב החוקרים שאף תיאורים אלה מתייחסים לנגעי עור שונים, שאולי לא ניתן כלל להגדירם באופן ריאלי,⁵ ובכל מקרה אין המדובר בלפודה.⁶

1. כהן ל', 'איפיון: גחלת, נגח או אנתרקס - המקורות ושם המחלה בצדף - שחין', הרשאר, חס"ב: 141, 6-4. וכשלי מאמרו נעיר שהשם 'גחלת', כינוי לנגעים ובמיוחד למחלת האנתרקס, אינו משולל יסוד וכבר היה בשימוש כיד מרומי סטרי והסואה העבריים כימי הביניים, ראו: הרמב"ם, פרקי משה ברשומה (מחזור) מונטני, ירושלים תשכ"ט: 193, הערה 3.
  2. שטינברג א', אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ה', ירושלים תשנ"ו: 180-181; כהן ל' מ', 'על המחלות הקדושות', קורות, תשס"א-תשס"ב; טו: כ-כב.
  3. בבבלי, כתובת ער"ב.
  4. וראו את הערתו של פריס, בפתח קורותו המקשה על הצרעת השחין, שאין לך נושא כמו הצרעת, שרבה בו המבוכה ושתניב מחקרים כזו רבים:
- Preuss J, *Biblical and Talmudic Medicine* (F. Rosner tran.), Northvale - New Jersey - London 1993: 323.

השחין כמחלת הנסן בספרות חז"ל

קיימת חשיבות רבה לקביעת המקור והמועד שבו התחילו לזווח (בטעות) את ה'צרעת' עם ה'לפדה'. פירשנות זו מופיעה לראשונה בתרגום השבעים ובכתבי יוסף בן מתתיהו⁷ שנכתבו ביוונית. חוקרים אחרים כקלנרסון וטס סברו, שהמונח היווני ל'פדה כוון בתחילה למחלות שמתאפיינות בקילוף העור בצורת קשקשים כמו פסוריאזיס ורק כימי הביניים קיבל מונח זה את המשמעות של מחלת הנסן. הטענה העיקרית היא שהיוונים לא הכירו מחלה זו לאשורה ולמעשה ישנן עדויות ברורות למחלה זו רק מהמאות הראשונות לספירה⁸. אנו סבורים שכבר מהמקורות הנגזרים, בחלקם נכתבו בשלהי בית שני, ובראי שבמקורות חז"ל מאוחרים יותר, ישנם תיאורים ובהם מופיעים סימנים בולטים וברורים למחלת הנסן. תיאורים אלה כאמור מופיעים פעמים רבות תחת המונח "שחין" ולהלן נביא כמה מהם ונתחם.

ראשית נציין שבמסכת נגעים העוסקת במאפייני הצרעת נזכר בין היתר ה"שחין", ככינוי לדלקת בעור, אך גם לליקוי בעור האדם שהתהווה מגורמים אחרים: כתוצאה ממוכה מעץ או אבן, מכייה מנגיעה בגפת ורוחת או במים חמים ממי המעינות החמים של טבריה: "איהו הוא השחין? לקה בעץ או באבן או בגפת או במי טבריא"⁹. יצא אפוא, שהשחין הוא שם כללי לנגעים, ויש בהם כאלה שאינם נחשבים לנגע צרעת ולפיכך אינם מטמאים¹⁰. איזכור חמי טבריה רומז על הטיפול בחמי מרפא במחלות עור ככלל ובמחלת הנסן בפרט בתקופת המשנה והתלמוד¹¹.

ללא ספק סימניה הבולטים של מחלת הנסן בשלביה המתקדמים. המחלה ממאמרים אחרים מתואר חולי השחין כאנשים שאבריהם נושרים. זהו

5. ראו דברי הרמב"ם, משנה תורה, הלכות טומאת צרעת טו, י: "הצרעת הוא שם האמור בשחופת כולל ענינים הרבה שאין דמיון זה לזה...אע"פ מנהגו של עולם אלא אות ופלא היה בישראל".
6. מיכאל מ', "התסמונת של הצרעת בעור האדם לפי המשנה", קורות, תשל"ב: 1: 77-84.
7. קלנרסון ויוזוויץ, ג 261-264.
8. קלנרסון י"ל, התלמוד ותחמת הרפואה, ברלין תרפ"ח: 317, 320, הערה מס' 2; טס י', בתוך: אנציקלופדיה מקראית, ג, ירושלים תשמ"א: 777-778.
9. משנה נגעים טו, א.
10. משנה נגעים טו, ב: וכן עולה מדין במשניות רבות ונפסח לאורך כל המסכת.
11. השגרר א"ש, "מקומות המרפא בארץ-ישראל ופגמי הימים העבריים בהם בתקופת הבית השני והתלמוד", התקופה, תר"ף: 1: 215-246; דברדעץ א', חמי-מרפא בארץ-ישראל כימי בית שני, המשנה והתלמוד, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים תשנ"ב.

שפוגעת בתחילה בעצבים הקפיים ובריריות, החידק מחולל המחלה משחרר לגוף טוקסינים שפוגעים באספקת הדם לאיברים ושלב המאוחר גורמים לנמק, לנשיית קצוות האיברים ולבסוף למוות. בעוד שאיוב (כ, ז) נחשב לדמות של למוכה השחין המקראי המפורסם ביותר, הרי שבתקופת חז"ל היתה זו דמותו של נחום איש גמזו:

"אמרו עליו על נחום איש גז-זו שהיה סומא משתי עיניו, גידם משתי ידיו, קטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים"¹².

ועוד מסופר במדרש: "יפתח מת בנשילת אברים. בכל מקום שדיה הולך בו היה אבר נישול הימנו והיו קוברים אותו שם. ה"ד זימת יפתח ויקבר בערי גלעד" (שופטים יב ז) בעיר גלעד לא נאמר, אלא בעיר גלעד¹³. בתוספתא מוזכר שבסמוך לערים היו חלוליות חול החשודות בטומאת מת משום ששם נהגו נשים לקבור את נפליהן "ומכיו שחין את אבריהן"¹⁴. מסורת תנאית מספרת שחולי ל'פדה כרתו את אבריהם בטרם הם נשור מאליהם, על מנת שיוכלו להשתתף בקרבן פסח בטוהרה:

שאלן ר' עקיבה: אבר המודולדל בבהמה מה הוא? אמרו לו לא שמענו, אבל שמענו באבר המודולדל באדם שהוא טהור, שכן היו מוכי שחין שביושלים עושין, הולך ערב פסחים אצל הרופא וחותכו עד שהוא מניח בו כשערה ותחבו בסירה וגמשך הימנו"¹⁵.

ממקור זה למדים על קיומם של חולי ל'פדה כתופעה שכיחה כבר בשלהי בית שני. תהליך הניתוח שנעשה בידי רופא חירורג, נועד למנוע את האפשרות שהאיברים הנגועים ינשרו בעת הקרבת קרבן פסח ואז יגרמו לאנשים להיטמא בטומאת מת. אגב, טכניקת הניתוח הסופי של האיבר מוכיחה שגם הרופא המבצע היה יהודי. הניתוח נעשה בשרה ונעיצת האיבר בקרן של הסירה הקוצנית, נועד להבטיח, שהאיבר הנכרת שמוגדר כרקמה מתח לא טמא, את הרופא והמטופל כאחד. הנקודה החשובה לעניינו, שמבחינה הלכתית חולי ל'פדה לא היה מנודה בשל מחלתו, כפי שיותר מאוחר היה מקובל בנצרות.

12. בבלי, תענית כא ע"א.
13. בראשית רבה פ, ב.
14. תוספתא, אילנות טו, א: בבלי, סוטה כ ע"ב.
15. משנה, כריתות ג, ח.

לעומת זאת, במקורות היהודים, שלאחר תקופת חז"ל המשיכה להתקיים המסורת הפרשנית היהודית המוזה את מחלת הנסן עם ה"שחין".

כך למשל, בתעודות מהגניזה המתארות באופן מודיק את פרשת קהילת חולי הלפדה בטבריה במאה האחת-עשרה מכונה תמיד המחלה בשם "שחין" ולא בשם "צרעת"¹⁹.

לסיכום, בלשון חז"ל למונח "שחין" יש כמה הוראות: כללית למיני נגעים בעור (כמו במקרא), ושם ספציפי למחלת הנסן. לכן כאשר אנו דנים היום באפשרות לאמץ את המונח "שחין" למחלת האנתרקס, יש לשקול היטב אם אין אנו מחטיאים את המטרה ונמצאנו גורמים עולל כפול למינוח העברי "שחין", שכבר נשתכחה מלשון ימינו הוראתו המקורית.

הלפדה: צרעת או שחין, בין יהודים לנוצרים מדוע חז"ל הקפידו לקרא למחלת הנסן בשם "שחין" ולא בשם "צרעת" כפי שמופיע למשל בתרגום השבעים ואצל יוספוס?

לשאלה זו תשובה כפולה. ראשית, כפי שכבר ציינו, מבחינה עובדתית אין לזהות את ה"צרעת" שבתורה ובספרות חז"ל עם מחלת הנסן. שנית, חז"ל ביקשו להבדיל בין הפרשנות היהודית למונח "צרעת" ובין הפרשנות הנוצרית.

המונח היווני "לפדה", שאולי היה בחילתו כעני כללי למחלת עור, פורש בידי הנוצרים כחור מחלת הנסן כבר בתקופת חז"ל. פרשנות זו חדרה לנצרות דרך תרגום השבעים וכתיב יוספוס שציטטו רבות אצל אבות הכנסייה. והתקבלה באופן רשמי בתרגום הוולגטה. ההבדל בין פרשנות חז"ל למונח "מצורע" ובין הפרשנות הנוצרית אינו רק סמנטי, אלא משקף תזוה תיאולוגי והבדל הלכתי עמוק. באונגליזמים מתאר ישו כמרפא איש מלפרא (כך במקור היווני) ובאחת הפעמים אף מסופר שהוא שולח קבוצה של עשרה חולי לפרה להראות בפני הכהן כדי שיטהרם. סיפורים אלו עומדים בסתירה מוחלטת להלכה ולמסורת חז"ל על פיה חולה לפדה אינו מוגדר "מצורע" ואינו נחשב לטמא.

הנוצרים המשיכו לטפח את הפרשנות שה"צרעת" היא הלפדה בתקופה הכיזנטית היו מוכרים בארץ-ישראל מוסדות מרפא למצורעים שנהוגו על ידי הממסד הכנסייתי, בעיקר בתחומי המגורים. באותה תקופה התפתחה מערכת צליינות מיוחדת המשלבת אלמנטים דתיים ורפואיים. הקישרת אותם למסורות המקראיות והנוצריות הנוגעות לטהרת אנשים ורפוי חולי לפדה¹⁶. בשני מגזרים אף נמצאו מאותה תקופה שרידי עצמות שלקו במחלת הנסן¹⁷. גם בתקופות מאוחרות יותר, ולמעשה עד לעת החדשה מופיעים עוד מוסדות נוצריים שהתמחו בטיפול בחולי לפדה, כמו מסדר המצורעים בתקופה הצלבנית¹⁸. הפרשנות הנוצרית היא אפוא שקבעה לבסוף גם את המינוח העברי הנוכחי שקושר בין מחלת ה"צרעת" המקראית למחלת הנסן.

16. עמר ד' ולב א', רופאים ותזמון ביורשלים במאות העשירית עד השמונה-עשרה, הל-אביב תש"ס: 22.

17. דאס ג', "מחלות ודרכי רפוי בארץ-ישראל הקדומה לאור המחקר הפאליאו-פאתולוגי", קדמוניות, תשנ"ז: 54-59; הנ"ל, "ירשלו מן המתנה כל צרע וכל זב", טבע וארץ, תשמ"ז: כס: 19-20.

18. עמר ולב, עמ' 47-49.

19. גיל מ', ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (1099-634), ב. ירושלים תשמ"ג: 469-457; דבורצקי א', "הורסת הגניזה הקהירית לחקר חמי-המאה בארץ-ישראל", דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות, ב. ירושלים תש"ס: 85-93.